ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2012. Випуск 75. С. 250–257
Ukrainian Literary Studies. 2012. Issue 75. P. 250–257

УДК 821.161.2–92.09”19/20” О. Пахльовська : 159.923.2

ПУБЛІЦИСТИКА ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ

Ірина ШУТКА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна,79000
e-mail: igshutka@yandex.ru

На основі постколоніальної теорії проаналізовано ідейно-світоглядні орієнтири, проблемно-тематичні пріоритети, а також ключові концепти публіцистики Оксани Пахльовської.

Ключові слова: постколоніальна критика, постколоніальна література, дискурс, публіцистика, культура колонії, метрополія, Європа, Росія, ідентичність, концепт.

Постколоніальна критика – напрям постструктуралістської думки, спрямований на аналіз й осмислення досвіду народів, які звільнилися з-під колоніального гніту, – зародилася всередині минулого століття, коли заокеанські колонії країн Західної Європи здобули незалежність. Публіка та критика почали зацікавлено придивлятися до них, до їхніх проблем – проблем етнічності, національної ідентичності, культурної універсальності, культурної гібридності й культурної відмінності, проблем мови й історії [3, с. 323–324]. «Актори», які раніше лише мовчали за кулісами і слухали та приймали правду інших про себе, вийшли на культурну авансцену й заговорили – голосами Едварда Саїда, Гомі Бгабги та інших.

Згодом постколоніальний дискурс переступив через первісні межі, набув ширшого значення. На початку 1980-х термін «постколоніальна культура» охопив вивчення й порівняння культурних здобутків народів із колоніальним минулим [3, с. 324]. Відтак, після розпаду СРСР до кола об’єктів постколоніальних студій потрапили й пострадянські країни.

З відновленням української державності саме питання постколоніального дискурсу стали ключовими. Подолання ідеологічного спадку минулого, психологія постколоніального соціуму з її “патологіями” (як-от криза тожсамості, національне безпам’ятство), марґінальний статус і неконтактність культури, емансипація громадянства від держави і становлення громадянського суспільства – ці проблеми опинилися в центрі уваги багатьох інтелектуалів: Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Оксани Забужко, Юрія Щербака, багатьох інших, а зокрема й Оксани Пахльовської.

Мета нашої статті – використовуючи засади постколоніальної теорії, дослідити ідейно-світоглядні орієнтири та проблемно-тематичні пріоритети, а також ключові концепти в публіцистиці О. Пахльовської.

© Шутка Ірина, 2012

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2012. Випуск 75

Оксана Пахльовська – знакова для українського гуманітарного простору постать. Її називають «інститутом культури в одній особі» [6, с. 353], неофіційним послом України у світі. Письменниця, культуролог, перекладач, професор Римського університету «Ла Сап'єнца», науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У її доробку – збірки віршів і новел, численні студії (надруковані в Україні та за кордоном італійською, англійською, польською, російською, іншими мовами) з історії давньої та сучасної української літератури як цивілізаційного перехрестя між Сходом і Заходом. О. Пахльовській належить фундаментальна праця з історії української літератури італійською мовою "Українська літературна цивілізація" – комплексне дослідження, в якому проаналізовано тисячолітню еволюцію європейського коду української культури. Крім того, О. Пахльовська є автором багатьох статей, написаних і опублікованих у різних виданнях («Сучасність», «День», «Україна молода», інші), починаючи з 1980-х років і до сьогодні. Ці інтелектуальні пошуки науковця поряд із творами Романа Іваничука, Василя Стуса, есеями Миколи Рябчука, Оксани Забужко, інших вписують у русло постколоніальної критики [3, с. 325].

Публіцистика О. Пахльовської – це глибоке аналітичне дослідження й діагностування стану українського соціуму, спроба зафіксувати сліди присутності (або ж причини неприсутності) української людини, спільноти, культури в історичних координатах і параметрах сучасного глобалізованого світу. У своїх статтях, есеях, які творять своєрідний макротекст, О. Пахльовська порушує болючі питання: несформованість, несистемність ідентичності й геополітичної ідеї України (що впливає на всі сфери її життєдіяльності), становище української мови, культури, науки, формування національної еліти та значення української діаспори для «материкової України», а також цивілізаційна належність України, її відносини з Росією та Європою, зв'язки на рівні «держава–суспільство», природа демократії й тоталітаризму.

«Відкритий лист до всіх, хто любить Україну», «Старт з руїни космодрому», «Гей, Республіка Банана!», «Бермуди Євразії в дискурсі чуми», «Робінзон і Манілов, або "Чому Захід є Захід, а Схід є Схід"», «Майдан, простір майбутнього», «Юнги на борту Ноєвого Ковчега» – ці та інші публіцистичні тексти О. Пахльовської, які постали з реалій переламних 1980–1990-х і сповненого суперечностей пострадянського періоду, в 2008 році були об'єднані у праці «Ave, Europa!» («ave» з латинської – формула привітання і водночас прощання). За цю «книгу великого інтелектуального формату» (Іван Дзюба) [4] у 2009-му авторка отримала Шевченківську премію. За визначенням самої публіцистки, ця праця – «це хроніка процесу наближення України до Європи – і віддалення від неї в роки незалежності. Діагностика поточної проблематики…» [8, с. 7]. А основна тема – культурна, інтелектуальна реінтеграція України з Європою як передумова для її політичної інтеграції. Паралельно О. Пахльовська розкриває актуальні онтологічні й аксіологічні проблеми української спільноти в постколоніальних умовах. Великою мірою йдеться і про пізнання – взаємопізнання України і світу та її самопізнання після затяжного підколоніального періоду самозабуття.

Якщо розмежовувати антиколоніальний і власне постколоніальний напрями, то за ідейною та проблемно-тематичною спрямованістю публіцистику О. Пахльовської варто вписати радше в антиколоніальну модель, яка передбачає активний опір (дистанціювання від агресивного Іншого, тобто колишньої метрополії, акцентування на літературі Опору) і яка пов'язана з націєтворчими й державотворчими завданнями [3, с. 330]. З іншого боку, авторка не обмежується простим запереченням колоніалізму, не прив'язує українську постколоніальну дісність й культуру до імперської чи постімперської структури (Радянського Союзу й Росії відповідно), а розглядає цю дійсність у найширшому контексті, чи то часовому, чи то просторовому. Крім того, залишається об'єктивною та критичною, їй притаманні плюралізм, толерантність, іронія й самоіронія. А це вже риси постколоніального напряму [3, с. 332].

Щодо відносин на рівні «колонія–імперія», тобто «Україна–Радянський Союз» або «Україна–Росія» (адже культурна, інформаційна, економічна політика останньої дає підстави говорити про певний вид неоколоніалізму з її боку), то О. Пахльовська відмежовується від інтерпретаційної схеми колишнього поневолювача, як і від сучасної Росії – агресивної «енергократичної неототалітарної системи». У цьому проявляється характерна для постколоніальної теорії деконструктивістська концепція децентрування (в нашому випадку – руйнування москвоцентризму) [1, с. 28]. Проте поряд із ворожою є також Росія, яку публіцистка приймає: «Люблю Росію європейську. Росію, яка вміє сумніватися, яка вміє дивитися на себе критичним поглядом. Росію, яка має сумління… Яка вміє поважати інші народи…» [5, с. 33], Росію Чаадаєва, Рилєєва, Герцена, Сахарова, Афанасьєва, Політковської [5, с. 36]. Проте наразі її надто мало, й О. Пахльовська співчуває цій державі, що, як вважає, потрапила у пастку власної імперської одержимості – наслідки очевидні: китайська і мусульманська колонізація, демографічна криза, поширення ксенофобії, втрата російською мовою культурного магнетизму внаслідок перетворення її на політичний інструмент… Аби втримати Україну, ця агресивна Москва вдається до шантажу, дискредитує її в очах світу – як цивілізованого партнера, потенційного члена євроспільноти. Насправді «в такий спосіб Росія не просто програє Україну. Програючи Україну, Росія програє також саму себе» [8, с. 432].

Зауважимо, політизованість – одна з ознак постколоніальної літератури. Прикладами є такі твори-протести проти імперського мислення, як «Разговор Великоросії з Малоросією» Семена Дівовича, анонімна «Історія Русів», «Сон» і «Кавказ» Тараса Шевченка та ін. [3, с. 323]. І нині чимало художніх творів містять значний антиколоніальний заряд, як-от «Записки українського самашедшого» Л. Костенко, або навіть здатні викликати чималий резонанс, як роман Василя Шкляра «Чорний Ворон» («Залишенець»). У постколоніальній теорії письменство розглядають як важливий чинник становлення національної свідомості [3, с. 326], зміцнення колективної ідентичності спільноти, яка була підневільною в минулому або прагне протистояти натиску новітнього поневолювача. «Літературний дискурс тісно переплетений з усіма іншими дискурсами, що є у суспільстві» [1, с. 742]; література, літературознавство стають неодмінною й активною складовою ширшого соціокультурного, суспільно-політичного контексту.

На нинішньому етапі українське «бути чи не бути» О. Пахльовська пов'язує з цивілізаційним вибором України. Авторка не мислить її поза європейським контекстом: тільки європейський вектор, як переконана, вбезпечить Україну від «білорусизації» – нової форми русифікаційного пресингу (тобто неоколонізації), пасивного прийняття насаджуваної ззовні моделі існування [8, с. 165], тільки європейська Україна зможе розкрити весь свій потенціал. Концепт Європи є одним із ключових для О. Пахльовської. І мова не про бренд чи символ Європи як соціально благополучної території. Європа – зразок матеріального комфорту, однак не це головне. Для О. Пахльовської Європа – насамперед простір, де людина найбільше може почуватися людиною і якнайповніше реалізувати себе, «привілейований простір людської надії», «етично-естетична сутність», в основі якої такі, вживлені у щоденну практику, цінності, як свобода, верховенство права, культ знання, критичне мислення, толерантність, відкритість, плюралізм, вічний творчий пошук і вміння ризикувати. Це дуже нагадує Миколу Хвильового з його європейськістю, яку трактував як «категорію психологічну» – «допитливий людський дух», динамічний активний творчий тип [9, с. 674], «героїчна конструктивна психіка» [9, с. 732].

Саме тип мислення, певний набір ціннісних домінант, а не мова, релігія чи ще щось нині визначають лінію поділу українського суспільства – ні, не на Східну і Західну, а на європейську й радянську Україну, підкреслила О. Пахльовська. Два підходи до життя в одній зі статей вона розкрила з допомогою літературних образів Робінзона і Манілова. Розум, вічний пошук, сила волі, дієвість і активність першого – й інтелектуальні лінощі, безвольність, а відтак, безперспективність другого. «…Робінзон мислить категоріями щодення. Бо щодня треба встати і зробити щось таке, що дасть змогу пережити цей день і приготуватися до дня наступного… Він не хоче врятувати людство, а хіба тільки самого себе… Навіть його помилки – це конкретний досвід раціональної забудови простору, "втихомирення" хаосу через розгортання конструктивної людської волі» [8, с. 343]. «Все питання в тому, яку модель розвитку здатна обрати наша держава, – "робінзонівську" чи "маніловську"? Перша модель – складна і сповнена небезпек, – і виправдає себе не в найближчій історичній перспективі. А друга – хоч сьогодні побудуємо "аглицкий сад" над калюжею, пожуримося, що не такий, як хочеться…» [8, с. 355].

У найширшому контексті публіцистка протиставила Захід і Схід, європейськість і азійство, Європу і Росію… Чи означає така антитеза – колишня «погана» метрополія Росія й новий «перспективний» пункт призначення Європа – обожнювання останнього? Ні. Так само, як О. Пахльовська не демонізує Росію, вона не ідеалізує Європу. Неодноразово дорікає їй за прагматичність, бюрократію, корумпованість, зокрема у вищих ешелонах влади, подвійні політичні стандарти, наприклад, щодо подій на Балканах, у Чечні чи у ставленні до України (у 1930-х Європа «недобачила» Голодомор, нині лукавить через енергетичну залежність від Росії). Зрештою, публіцистка не забуває, що «Європа теж була жорстоким колонізатором» [5, с. 40], проте зуміла відмовитися від цієї політики, переосмислити минуле. І та модель, яку вона обрала – демократія та громадянське суспільство, – є, на думку О. Пахльовської, оптимальною. Авторка

погоджується з тим, що демократія – річ не ідеальна, однак саме ця форма відкриває перспективу для побудови найліпших умов для самореалізації кожного громадянина і суспільства. Демократія, пише авторка, – це тяжка і велика школа суспільного життя, бо є процесом, щоденною роботою й турботою кожного, потребує захисту, адже ризик втратити її існує завжди. Аби глибше збагнути суть демократії, О. Пахльовська ввела її в опозиційну пару з тоталітаризмом. «…Демократія як явище не існує в остаточному вигляді, на відміну від раз і назавжди (як люблять думати диктатори) застиглого в камені тоталітаризму… Демократія – це насамперед процес, в якому, як і в кожному живому русі, можуть траплятися помили і прорахунки. Демократія навіть не застрахована від політичних катастроф та антидемократичних інволюцій. Демократія має багато облич і варіантів. Капіталістичне суспільство як таке, формування якого відбувалося в політичній перспективі демократії, мало – і має – свої жорсткі форми і свої недосконалі виміри…» [8, с. 169–170]. Зіставлення демократії із тоталітаризмом – своєрідний світоглядний перегук з Іваном Багряним, який теж протиставляв цю форму більшовизму як соціально-політичному й національному поневоленню. Основним і незаперечним аргументом «проти більшовизму» для нього було становище людини у СРСР – «царстві абсолютного поневолення особи, уніфікації людини.., царстві не тільки централізованого виробництва і розподілу, але й централізованого думання. …Царстві перетворення людини в раба, невільника, робота соціалістичної ідеї» [2, с. 93]. У текстах О. Пахльовської знайдемо чимало ідейно-тематичних перегуків, особливо, мабуть, з її духовними батьками – шістдесятниками: їй притаманні етичний інтелектуалізм Івана Дзюби, морально-етична аргументація Євгена Сверстюка, принциповість і безапеляційність Ліни Костенко, Стусів імператив свободи. О. Пахльовська послуговується тими ж категоріями: національна самосвідомість і гідність, право й обов’язок, свобода і рабство. Як і попередники, О. Пахльовська стверджує: тоталітаризм драматично калічить, викривлює людську свідомість, ідентичність.

Широкий проблематичний діапазон постколоніальної теорії охоплює і проблему ідентичності. Саме в ментальній, психологічній площині, а не у в зовнішніх чинниках («фінансові труднощі» чи «ворожі впливи») О. Пахльовська знаходить корінь українських проблем. Свого часу в українському характері проблему розгледів і Євген Маланюк: пригадаймо його «малоросійство» – «тип національно-дефектний, скалічений психічно, духово» [7, с. 221], «хитливість, зрадливість, зрада і аґентурність», «капітуляція ще перед боєм» [5, с. 223], затьмарення і заникнення історичної пам’яті, притуплення національного інстинкту [5, с. 225]. Аналіз психології новітнього малороса – homo soveticus – один із наскрізних мотивів «Ave, Europa!» Публіцистка добирає їдкі метафори для цього гомо – біомаса під назвою «шаріков», колективний постколоніальний Франкенштайн. З проникливістю психолога пише, що він не здатен самостійно мислити, вибирати, сприймає світ стереотипно, є інертним, безініціативним, безвідповідальним, замкненим конформістом, байдужим, а то й агресивним до інших людей, знань, досвіду – все це результат тривалого підневільного й пасивного стану. Посттоталітарне суспільство, зазначає авторка, культурно

здеградоване, плебеїзоване, «лоботомізоване», бо не знає себе, своєї справжньої історії та культури, а відтак не має що оберігати й за що боротися. Публіцистка не шкодує різких, іронічних слів і на адресу влади – «радянського бестіарію» з цілим комплексом відповідних ментальних вивихів. Емоційно, але тверезо й без самоїдства говорить про українські невдачі, нереалізовані шанси. І так само емоційно, але без самозамилування і самозаспокоєння радіє з успіхів, як-от із помаранчевого Майдану, де, як вважає, народилося громадянське суспільство і де революція – в душах, свідомості – тільки почалась. Цей критицизм, іронія, сарказм – з того ж ряду, що нелюбов Івана Франка до русинів і Русі, й основа його, хоч як парадоксально, – саме любов і прагнення активізувати приспаний запас конструктивної енергії суспільства. О. Пахльовська наголошує: в тому, що Україна залишається малопривабливою для світу – непередбачуваною, без чіткої культурної та політичної ідентичності й осмисленої історії, асоціюється хіба з дешевою робочою силою, Чорнобилем і політичними скандалами – вина самої України.

Інший, за спостереженнями Володимира Панченка [4], центральний концепт у публіцистиці О. Пахльовської – культура. Для неї культура – це «невралгічний центр всієї проблематики: і політичної, і економічної…», «єдине, що рятує від забуття й відчуження. Єдине, що стирає дистанції – географічні, часові, духовні» [8, с. 135], вимір, у якому реально може проявити себе слабка (економічно, політично, військово) держава Україна. Вкінці 1980-х авторка констатувала: «І технологічно, і професійно наша наука й культура в цілому… трагічно відстали від цивілізаційної динаміки західного світу… Не сама культура відстала – є в ній явища, які могли б повноцінно функціонувати в контексті будь-якої розвиненої культури світу. *Відстали всі форми сучасного буття культури* – на рівні “індустріалізації”, репрезентації та осмислення реальних її здобутків» [8, с. 45].

Один із важливих акцентів – чітке розуміння того факту, що Україна й нині відсутня на культурній мапі Європи, світу. Віки підколоніального буття – численні та системні репресії й табу (на факти, події, явища, постаті) – порушили природний хід і тяглість українського культурного процесу. Це деконструювало європейську природу української культури, редукувало її (зробивши чи не єдиною формою її репрезентації псевдофольклор [8, с. 76], заполітизувало, а відтак відчужило від суспільства і світу загалом. Такий, ширший, погляд на літературу традиційний для постколоніальної критики, адже «літературний розвиток за колоніальних часів означав постійне повернення на попередні позиції, щоразу знищувані колоніальною системою. Мали місце штучна ізоляція від попередньої вітчизняної і сучасної світової естетичної думки, нав’язане комуністичною ідеологією кружляння навколо безплідних догматів соцреалізму, масові репресії, голодомор, русифікація та інші руйнівні процеси, які переживала й література поневоленого народу» [3, с. 324–325]. У переддень розпаду СРСР професор констатувала критичний стан визначальних галузей українського гуманітарного знання, зокрема літературознавства. Писала про необхідність повернення у процес «вилученого літературного материка», який виявляє справжню творчу потугу України й ідейно єднає її з Європою, – це українське бароко, модернізм, письменство еміграції [8, с. 42].

Авторка прагне якнайповніше окреслити масштаби і наслідки деструкції, якої зазнала українська культура в минулому й простежити її розвиток тепер. У доповіді, виголошеній у 2001 році на Двадцятій річній конференції української проблематики в Іллінойському університеті, О. Пахльовська окреслила зміни, які відбулися в українській культурі за роки незалежності: «…одна частина культури замкнулась в анахронічному мисленні, у формі буття навспак. А інша – в уявно модерному мисленні з його псевдофутурологічними проекціями, – мисленні, так само відчуженому від реалій сучасного моменту. Так витворилися дві форми ментального "ескапізму" – в минуле і в майбутнє, – аби подалі від сучасності з її імперативом вирішувати проблеми *hic et nunc*, тут-і-зараз» [8, с. 216]. На думку авторки, українська культура зможе вийти зі стану загерметизованості, налагодити зв'язки зі світом і належно репрезентувати себе в ньому тільки через створення потужної теоретично-наукової та інституційної системи: підвищення рівня українознавчої науки до статусу самостійної дисципліни у славістиці, виховання високопрофесійної перекладацької школи й підготовку іншомовних видань про Україну, заснування кафедр і українських центрів за кордоном, належне дипломатичне представництво України, яке забезпечило б циркуляцію правдивої інформації про неї у світі. О. Пахльовська переконана: потрібен цілеспрямований, послідовний і активний, насамперед культурний та інформаційний, рух в Європу. І тут, як наголошує, потрібна відповідальність і щоденна праця кожного. Уся ж творча й наукова діяльність самої О. Пахльовської справді «підпорядкована одному великому проектові – Україні європейській» [6, с. 358], зокрема подоланню постколоніальних комплексів і синдромів (несформована ідентичність, пасивний триб життя, непам'ять), творенню нових ментальних настанов (активна дія, орієнтація на власні сили, відповідальність) [6, с. 354].

Осмислюючи досвід колоніального минулого й проблеми, що виростають на його ґрунті, авторка спрямовує погляд уперед («що завтра чекає наших дітей?»), намагається спроектувати, передбачити, яким може бути майбутнє України-колонії, яка й тепер, у період незалежності, за інерцією багато в чому залишається підколоніальною.

Список використаної літератури

1. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. Марії Зубрицької. 2-ге видання, доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.

2. *Багряний І.* Публіцистика : Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. Друге видання / І. Багряний; упоряд. О. Коновал ; передм. І. Дзюби ; післямова Г. Костюка. – К. : Смолоскип, 2006. – 856 с.

3. *Будний В.* Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.

4. День, що десятиліття «годує»: «Аве, Європа!», «Аве, Україна!» – основні думки і враження від презентації інтелектуального бестселера Оксани Пахльовської // День. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/262878>, 17.01.2009.

5. Екстракт + 200. У двох частинах / За загальною редакцією Лариси Івшиної. – Видання перше. – К. : ЗАТ «Українська прес-група», 2010. Частина третя. – 1024 с.

6. *Квасниця О.* Філософсько-антропологічні моделі в публіцистиці Оксани Пахльовської / О. Квасниця // Вісник Львівського університету. – Львів, 2011. – С. 353–358. – (Сер. : Журналістика).

7. *Маланюк Є.* Книга спостережень / Є. Маланюк. – К. : Атіка, 1995. – 236 с.

8. *Пахльовська О.* Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / Оксана Пахльовська. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.

9. *Хвильовий М.* Новели, оповідання, «Повість про санаторійну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. / М. Хвильовий; вступ. ст., упоряд., приміт. В. П. Агеєвої ; ред. тому М. Г. Жулинський. – К. : Наукова думка, 1995. – 816 с.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2012
Прийнята до друку 30.04.2012

PUBLICISM OF OXANA PACHLOVSKA THROUGH THE PRISM OF POSTCOLONIAL THEORY

Iryna SHUTKA

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000

In the article an attempt was made to analyze ideological, problematic and thematic priorities, as well as basic concepts in publicistic works of Oxana Pachlovska on the basis of postcolonial theory

Key words: postcolonial criticism, postcolonial literature, discourse, publicism, culture of colony, metropolis, Europe, Russia, identity, concept.

ПУБЛИЦИСТИКА ОКСАНЫ ПАХЛЬОВСКОЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПОСТКОЛОНИАЛЬНОЙ ТЕОРИИ

Ирина ШУТКА

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000

На основе постколониальной теории проанализировано идейно-мировоззренческие ориентиры и проблемно-тематические приоритеты, а также ключевые концепты в публицистике Оксаны Пахльовской.

Ключевые слова: постколониальная критика, постколониальная литература, дискурс, публицистика, колониальная культура, метрополия, Европа, Россия, идентичность, концепт.

© Шутка Ірина, 2012